

„Jövönk biztosan múltunk elemeiből alakul”

Beszélgetés Bródy Andrással

– 1999-ben nemcsak a kerek születésnapokkal együtt járó köszöntéssel ünnepli a „szakma” Bródy Andrást, más okon is jeles alkalom kínálkozik a beszélgetésre. 1999. március 30-án a Közgazdaságtudományi Egyetem díszdoktorrá avatta Bródy professzort. A hír természetesnek és magától értetődőnek tűnik, a jelentős pályák „szokásos” velejárója az ilyen jellegű megbecsülés. A magyar közgazdaságtan „enfant terrible-jének” is tartott Bródy András miként él meg ilyen alkalmat?

– Nagy örömmel és némi csendes elégtétellel, mert ebben is azt látom, hogy a soká bigott Alma Mater egyre jobban nyílik. Fogékonyabbá válik a többszínűség, a szabadabb gondolkodás, az eszmék változatossága iránt.

Kinek a rabszolgája a közgazdász?

– Az alkalom kézenfekvővé teszi, hogy beszélgetésünk a székfoglaló előadásban¹ kifejtett gondolatokból ágazzon tovább. Témája, a benne vibráló számtalan kérdés, izgalmas gondolat arra indít, hogy ismét megkérdézzük az ott már feltetteket, faggatózhassunk a válaszok hátteréről, a kérdések között felmerülő további kérdésekről, s – tipikus kelet-európaiként – a sorok közötti olvasatokról is próbáljunk tájékozódni. A székfoglaló előadás már címével is – A közgazdasági gondolatok piaca – megfog, részben profanizálja az e tevékenységben részt vevők munkálkodását, részben a közgazdaságtan „nembeli lényegét” ragadja meg.

Kinek a rabszolgája a közgazdász? Ki parancsolja rá a problémát? – veted fel a székfoglalóban. Csak az elődök rabszolgái vagyunk? Elmenekülhet-e a közgazdász kora problémái elől? A nagy életművek legtöbbjében, valamilyen szempontból, még ha áttételesen is, nem az adott kor problémáit fedezhetjük fel? – kérdezem most.

– Nem történész vagyok, hanem kutató. Nem életműre figyelek, hanem támaszpontokat keresek vizsgálataimhoz. Ott is a mozgást, a változást keresem. Első intézeti munkám tárgya a termelés havi ritmusa volt, s ez a ciklikus ingadozás, ez a „hó végi hajrá”, ahogy akkor nevezték, egyszerűen időtlen és égetően aktuális volt. Elvi probléma, ugyanakkor a teljesítmények központi premizálása és a tervezés botladozása által kiváltott mély és jellemző gyakorlati baj.

Hogy a már megszerzett tudás segít-e témát találni, vagy ellenkezőleg, egy valós kérdés indított-e új mértékek és módszerek, elméleti ismeretek keresésére, ma sem tudom eldönteni. Talán minden kutató ingázik. A gyarapodó elmélet új területeket tár fel. Ez aztán újabb problémák, újabb gondolatok felé visz. A szakma alárendeltsége kettős. Régi elméleti követelményeknek és ugyanakkor új praktikus kihívásoknak kell megfelelnie.

¹ Bródy András: A közgazdasági gondolatok piaca. Díszdoktori székfoglaló. Társadalom és Gazdaság, Vol. XXI. No. 2.

– Azt is mondod, hogy a gazdasági gondolatok zsbongó piacának leírása, mint minden piac, a fizetőképes keresletből indulhat ki? Kicsit ironikusan kérdezem, hogy életpályád menetén ezt hogyan tudtad feldolgozni?

– Lett egy naiv, de bevált elvem. Csak olyan munkát vállaltam, amit ingyen is megcsináltam volna. A sokszor túlságosan is erős külső hatások ellen védekeztem ezzel. A piaccal szemben is elsáncolom magam, mint annak idején a tervekkel szemben. Akkor csak azt állítottam be éves tervembe, ami – legalábbis félkész és elvégezhető állapotban – már az asztalfiókban volt. Most is arra „szerződöm” (az idézőjel jelzi, hogy a tudományos publikációnak nincs honorárium, a publicisztika sovány kenyér, tehát nem szigorúan piaci műveletekről van szó), ami már félkészben ott tenyészik a fejemben. De a gondolatok cseréjében csak olyan gondolattal lehet részt venni, ami iránt van vagy felkelthető az érdeklődés.

Kinek írjuk receptjeinket?

– Kinek írjuk receptjeinket? – kérdezted, s majd én is visszatérek erre. Kitől tanuljunk receptírási tudományt? – kérdezem előbb. Hogyan viszonyulsz a nagy elődökhöz, nagy kortársakhoz és a trónkövetelő fiatalokhoz, kitől mit tanultál? Mit jelent Neked ma Marx? Miről beszélgetnél Jánossyval?

– Változik a gondolkodásom. A gazdaságtan nagy témái, a „bajok”, az erkölcs romlása, a szegénység, a munkanélküliség, a stagnálás, az infláció olyan fogalmakká változtak, amiket nem tudok már ifjúkorom heves biztonságával diagnosztizálni. A szakember döntése ma egy adott, létező, gyári orvosság kiválasztására és adagolására vonatkozik. Hiába javasol új orvosságot, ha az nem található az orvosságok listáján. Legalábbis ma nem ezt várják a közgazdásztól. Publicistaként kísérletezhet velük, de könnyen természetgyógyásszá minősül.

A klasszikusokat, a tisztelt és értékálló elődök sorát is másként látom most. Azelőtt a témák, kérdések felvetőiként és megválaszolóiként, tudományunk meghatározóiként szerepeltek tudatomban. Ma inkább orvosságaik érdekelnek. A receptura vált fontossá, mindaz, amit be akartak adni a társadalomnak, mert hasznosnak vélték. Sok szer azonban hatástalannak vagy egyenesen károsnak bizonyult.

Igazad van, leginkább Jánossyval lehetne erről beszélgetni. Ő mint vérbeli mérnök biztosan sokat tudna mondani azokról a mérnöki divatokról és rögzöttségekről, amelyek nem váltak be, vagy tévútra vezettek. Marx csak kevésbé szólna bele a társalgásba, mert azonnal kiderülne, hogy a neki tulajdonított tanácsok és receptek többségét soha nem javasolta. Nem írt elő sem államosítást, sem pedig a piac és a pénz megszűntetését. Tendenciákat vizsgált és mondott ki, korának irányait és igyekezetét. Élete vége felé el is kedvetlenedett, amikor meglátta, hogyan csúrik, csavarják nézeteit abszurdummokká.

– Kinek írjuk receptjeinket? E körben két célcsoporthoz való viszonyod izgatna különösképpen. Egyik a gazdaságpolitikához mint tudományunk „közvetlen” hasznosítójához, másik a tanítványokhoz, tudásunk potenciális, hosszú távú felhasználóihoz való viszonyod/kapcsolatod érdekelne.

– Bár alapvető tulajdonságom a türelmetlenség, mindkét „célcsoport”, sőt egyáltalán a tudomány hatása tekintetében türelemre szoktatott az élet. 1957-ben ismertettem Leontief input-output elméletét, a számításokkal közelíthető részletes és általános egyensúly modelljét. Csak húsz év múlva kezdték használni. Neumann János tételei is csak lassan, emberöltőnyi késésekkel kezdenek hatni.

Nem közvetlenül a gazdaságpolitikát, még csak nem is a hallgatókat akarom megvál-

toztatni, és a publicisztikában is csak látszat, hogy a nagyközönség véleményét akarom „formálni”. Vállalt szerepem csak az, hogy – visszatérve az orvoslás kérdéséhez – felhívom a figyelmet új diagnosztikai eljárásokra és lehetőségekre, valamint arra, hogy a használatos gyógyszereknek mellékhatásaik is vannak, amelyek néha kellemetlenebbek, mint maga a kór, amit le kívánnának küzdeni, valamint hogy más orvosságok is lehetőségek, olyanok, amelyekre eddig talán nem is gondoltunk. Hogy az állambölcesség ne csak új adók kieszeléséből, az adóhátralékok kíméletlen behajtásából és a köz demokratikussá pofozásából álljon.

Miért írunk egyáltalán?

– *Tudományos tevékenységed fővonala elméleti, azon belül főként a matematikai eszközök és gondolkodásmód közgazdasági problémákkal való összetalálkozását, egymásra találását segítetted elő. Olyan témákkal dolgoztál, ahol a természettudományi műveltségnek, a társtudományi-elméleti analógiák megtalálásának nagyobb szerepe, jelentősége volt, mint a köznapi gazdasági cselekvésnek, nem is beszélve a megfelelő gazdaságpolitikus megtalálásáról. Mégis, tudományos publikációidban állandó vonulatot alkot olyan cikkek és írások megjelentetése, ahol a következtetés, az üzenet vagy közvetlenül gazdaságpolitikai jellegű, vagy helye lehet ilyen értelmezésnek. Ráadásul, az utóbbi években elektronikus médiában, napilapokban egyaránt széles körű publicisztikai tevékenységet is végzel. Ebből mi a szívszerelem és miért? Egyikkel a racionális elme dolgozik, a másikkal érzelmeidet is szabadjára engeded?*

– Elsősorban saját magamnak írok. Erre is csak mostanában jöttem rá. Eleinte azt hittem, hogy igazából csak a kutatás érdekel, valamilyen probléma megfejtése, és azért foglalom írásba, mert így szokás, ezzel lehet eleget tenni a tervnek, vagy kiérdemelni a prémiumot, vagy végső fokon megszerezni a tudományos előmenetelt biztosító „*impact factort*”. Ez azonban mégsem egészen így van. Amíg le nem írtam, tiszta fejjel át nem olvastam, kollégáimnak az írással kapcsolatos kérdéseire és ellenvetéseire nem válaszoltam, addig magam sem értem, mit is „fejtettem meg” vagy „találtam ki”.

Sőt, újabban arra is rájöttem, hogy az igazán fontos eredményeket azért kell például angolul is megírni (nem lefordítani, hanem újraírni), mert az idegen nyelv más logikája, más szöveg- és elméleti környezete ráébreszt olyan hiányosságokra, amelyeken az anyanyelvi fogalmazás könnyedsége átszökken. Hasonlóan áll ez az előadással is. Nagy hiba kész szöveget felolvasni. Az előadás sajátos logikai menete és mindig egyedi hallgatóságra régi kérdéseket is új megvilágításba helyez.

Sőt, maga a kifejtés sem könnyen tagolható a tudományos, hírlapi vagy jegyzetírás műfaja szerint. Észrevettem (és ha nem vettem volna észre, kollégáim szorgosan kifogásolják), hogy tudományos cikkeimben gyakran bukkan fel aktuális politikai anyag. Nem kitérő, nem figyelemfelkeltő, hanem magyarázó céllal. Amint publicisztikai írásaimban is akad tudományos áttörés, új felfogás, új gondolat – ami azért marad ott, mert ha nekem fontos lépcsőfok volt a dolog valódi megértéséhez, akkor az olvasót is segíti. A három terület tehát csak az elképzelt olvasó érdeklődése és ismeretei szerint válik el egymástól.

Mint a matematika területéről érkező kutatót mindig nagyon érdekelt a megértés folyamatának bonyolult mechanizmusa. A matematika megértésének menetében a leggyakrabban az „*aha...*” élmény. Az ember sokáig nem érti, felfogni sem képes, hogy miről is van szó, csak rendtelenséget és össze nem kapcsolható fogalmakat lát. Aztán egyszerre kigyullad a fény a fejében, megérti – és most már azt nem érti meg, miért nem értette még az imént. Az írást is érdemes így gyakorolni, mint a megértés vagy magyarázat

menetének fonalát. Ebben az értelemben az írás a valóság megemésztésének pótolhatatlan láncszeme. Ha korán fogok neki, nem tudom jól megírni. Ha meg túl későn, akkor dögunalmassá válik.

Mi a racionális?

– *Egy közbevetés: egyébként mi a véleményed a homo oeconomicus feltevésről, a mindent átható racionalitásról mint tudományágunk egyik alappilléreiről? Mennyiben kell a tér és idő koordinátákat figyelembe venni a közgazdaságtanban?*

– A mindent átható racionalitás persze csak fikció. Nagy baja, hogy még csak nem is egyértelmű. Változékony, és gyakran csak a divatos szövegek szintjén szólal meg. Ma a pénzmaximalizálásban látják a végső jót, de már az, hogy az összeg vagy a ráta a fontos, a nominális vagy a csereérték, milyen időtartamra kell maximalizálni, az a szerző kénye szerint dől el. Mint a természettudományoknak egyik vezető eszméje mégis szép és hasznos eredményekhez segített az optimalitás gondolata. Pedig a természetről igazán nem állítható, hogy racionális, nem lévén az emberi agyon kívül semmilyen más szerve, amivel a rációt egyáltalán megfogalmazhatná.

– *Szeretném véleményedet kérni arról a hipotézisemről, hogy Kelet-Európában a matematikai közgazdaságtannal foglalkozó jó minőségű szürke állomány egy része elsődlegesen a politikától próbált menekülni. Nem annyira a szép steril problémák átgondolása, inkább a diszciplína biztonságot adó burka vonzotta az oda sereglőket. Talán Lange az egyetlen, aki teljes egyensúlyelméleti vértessel, megfelelő matematikai képzettséggel a tudás e szerszámaival arra használja, hogy általános egyensúlyelméleti keretben eljusson a szocialista rendszer potenciális magasabb rendűségéhez mint következtetéshez.*

– Én is sok rossz viccet faragtam abból, hogy a fizikusok a matematikai fizikát azért találták ki, hogy elkerüljék az egyházi cenzúrát. Giordano Brunót szokimondása a máglyára vitte, Galilei már sikeresebben bújt a képletek mögé. A matematika szabadságot ad művelőjének. Miközben azon kínlódik, hogy fogalmai logikai kapcsolatait rendezze, nem kell még azzal is bíbelődni, hogy szabad-e ezeket a fogalmakat gondolni és összekapcsolni, vagy sem. De hadd idézzem itt Marxot, aki saját bevallása szerint akkor fordult leginkább a matematikához, amikor élete túl fájdalmasan alakult! Ezenkívül csak a zenét tudnám ajánlani életfájdalom ellen, s boldog lennék, ha jobban és pontosabban tudnám lejegyezni a gazdasági tevékenységek összhangját és disszonanciáit.

– *Publicisztikád kicsit polgár-/elvtárspukkasztó. A Miért hagytuk, hogy így legyen?² kötetben, amelyet tanítványaid és kollegáid születésnapra köszöntésedre állítottak össze, idézed Simon professzor, a dél-afrikai szociológus „épülésedre” összefoglalt jellemzését. Úri fiúból, liberálisból, kommunistából és anarchistából kevert személyiségnek tartott (és zsörtölődően, de nagyon kedvelt – ez viszont már az én észrevételem, még Zambiából). Publicisztikád bizonyos leágazásai és hangütése hogyan rímel e tréfás karakterrajzra?*

– E látszólag ellentétes tulajdonságok mindenkiben fellelhetők. Kérdés csak az, hogy milyen körülmények közt nyilvánulnak meg. Ha valaki a szalonban örömlány, az ágyban szakácsnő és a konyhában úrinő, akkor baj van. Talán nem mindig találtam meg a helyes permutációt és hozzárendelést, de szabad akartam maradni, ami nem volt könnyű azon mintegy tucatnyi rendszer egyikében sem, amelyet szerencsém volt itt megélni. A „pukkasztás” pedig nem öncél, csak a merev és lefagyott eszmerendszerek lazítását szolgálja.

² Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, a MTA Közgazdaságtudományi Intézete. Budapest, 1994.

Mit írjunk a tiszta lapra? Van-e tiszta lap?

– *Ha Bródy Andrást adekvát szakmai-tudósi helyzetben látjuk, ha tanít, ha okos kutatási tématervekről beszél, akkor átváltozik. Az utóbbi években többször volt alkalom megfigyelni felsőéves egyetemisták oktatása közben. Az anyag imponáló birtoklásán és a gondolatok egyéni, csakis rá jellemző előadásán túlmenően a fő jellemzők: töprengő alázat a következtetés jellegű megállapítások továbbadásában, egyértelmű ítéletek kimondásában és érezhető, átütő öröm az okos diákok kérdései, kételyei hallatán. Szeretsz tanítani? Kinek van joga tanítani?*

– A tanítót a tanítvány választja és becsüli meg (vagy sem). Szüksége van ugyanis valakire, akiben megbízhat. Keleti társadalmakban a tanár nyíltan és szokás szerint is az apa szerepét veszi át, s ezzel átmenetileg megoldódik az apa elleni lázadás Freud által is tárgyalt problémája.

– *Szinte minden előadásra egyszeri, egyedi gondolatmenetet alakítasz ki. Oktatói magatartásodat figyelembe véve valóban szeretnél-e oktatni több száz fős évfolyamokat? A tömegoktatás mesterségével és az elitoktatás kiscsoportos művészetével hogyan kellene egyidejűleg megbirkózni?*

– Mivel a posztgraduális képzésben sokkal jobban el vagyunk maradva a Nyugat mögött (egyetemi hallgató jó, ha félannyi van, az egyetem utáni képzés csak egytizede a kívánatosnak), nyilván az utóbbiban van helye az egyedi tanításnak.

– *Ha egy mai közgazdász a mi régióinkban a „Kinek írjuk a receptet?” feladattal szembeesül, hogyan mérlegeljen? A fiatalok szemében mi a hiteles közgazdasági tudás? Kitől akarnak tanulni, tudjuk-e őket megfelelően tanítani?*

– A fiatalok szemében az lesz a hiteles tudás, amit ők alakítanak ki maguknak. A jó professzor csak a katalizátor szerepét vállalhatja, s aki kész sablonok biflázására oktat, az nézzen szembe azzal, hogy még esetleges sikere esetén sem végzett semmi érdemlegeset.

– *Végül, örök kelet-európaiságunk megkerülhetetlen problémája: „Mit írjunk a tiszta lapra”? Jánossy 1956. október 23-án írt, halála után publikált cikke,³ a címben feltett kérdéssel ugyanúgy klasszikussá vált, mint például az általa létrehozott, a régió elemzéséhez kikerülhetetlen kategória, a kvázijeflettség. A kelet-európai tervgazdasági rendszerek összeomlásával új lap nyílt, nyitható-e elméletileg?*

– Elmaradottságunk, „örök kelet-európaiságunk” egyszer még előnnyé is változhat. Én a magam részéről csöppet sem vagyok bánatos a megélt történelem miatt, még ha igen nyomasztónak is bizonyult időnként. Inkább az a baj, hogy mostanában tapasztalatainkat egyszerűen hajlamosak vagyunk elvetni. Azzal a mondvacsinált ürüggyel fordítunk ezeknek hátat, hogy egy sikerületlen társadalmi kísérlet miatt mintegy a „történelmen kívül” töltöttük az 1948 és 1989 közti éveket. Tudós így nem viszonyulhat kísérlethez, ember így nem dobhatja el tapasztalatait. Hisz az emberi történelem csupa, de csupa sikertelen kísérletből áll – s lám e balsikerek hosszú sora után mégis nehéz volna tagadni valamelyes haladást. Még a mi átkozott és elátkozott szakmánkban is.

Azzal, hogy az eszmék rendszere ma meglehetősen zavaros, az „új lap” már meg is nyílt. Az „új irányzatok” ebből a zavarból alakulnak ki, és hogy a régi iskolák milyen elemeit és milyen változtatásokkal fogadják majd be, az ma még korántsem világos. Mégis, éppen az ilyen váltás idején, a lehetetlen feladatok közepette van a legnagyobb és legszebb szerepe az elmélet-történésznek. „Lehetetlennek” neveztem a feladatot, mert hogyan is írhatná meg a történész a jövőt. A történelem iránti érdeklődés azonban éppen

³ Mit írjunk a tiszta lapra? (Jánossy Ferenc 1914–1997). Közgazdasági Szemle, XLIV. évf. 1997. május.

az ilyen időszakokban a legelevenebb. A történelmet azért kutatjuk, mert abból a jövőt akarjuk kikövetkeztetni. Pontosabban, azt akarjuk megtudni, mi bizonyult helyes, mi helytelen viselkedésnek és gondolatnak. Gyakorlatiban kifejezve: jövőnk biztosan múltunk elemeiből alakul, a holnap ebédjét régi ételek és étrendek módosításából fogjuk főzni. Ezért is tartom központinak és döntőnek tanszéked szerepét az egyetemi oktatásban. A gondolkodás valódi iskolája ez, amely a múlt színpadát, kelléktárát és színdarabjait felidézve katalizálni képes a jövő eszméit. Még egyszerűbben: segít felébreszteni azt, amire ma a legnagyobb szükség van, az új és ma még nem gondolt gondolatokat.

Bekker Zsuzsa